

Allaberdi Haýydow

Category: Goşgular, Kitapcy, Poemalar, Powestler, Romanlar, Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly

написано kitapcy | 22 января, 2025

Allaberdi Haýydow

ALLABERDI HAÝYDOW

Türkmen edebiýatynyň taryhyna özuniň şirin hem labyzly şygylary hem-de kämil kyssa eserleri bilen giren döredijilik işgärleri barmak büküp sanardan kän. Bu günüki günde – Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe bolsa olar aýratyn hatyralanýar. Olaryň il-güne nusgalyk ömürleri häzirki yaþ nesillerimiz üçin görelde mekdebidir. Döreden gymmatly eserleri bilen XX asyr türkmen edebiýatynyň mäkäm şahasyna öwrülmegi başaran ýazyjlaryň biri hem Türkmenistanyň halk ýazyjysy, filologiyà ylymlarynyň kandidaty, Magtymguly adyndaky döwlet baýragynyň eýesi Allaberdi Haýydowdyr.

Türkmenistanyň halk ýazyjysy Allaberdi Haýydow 1929-njy ýylda Lebab welaýatynyň Hojambaz etrabynyň Beşir obasynda daýhan maşgalada dünýä inýär. Şahyryň joşgunly çagalyk hem-de ýaþlyk ýyllary bu etrabyň Mekan obasynda geçýär. Allaberdiniň çagalyk ýyllary Beýik Watançylyk urşuna gabat gelýär. Ol orta mekdebi tamamlansoň, oba hojalyk içinde işläp, zähmetde taplanýar. Yaþajyk Allaberdi ilki Atamyrat şäheriniň mugallymçylyk mekdebinde okaýar. Ol okuwynyň daşyndan bu şäheriniň radio bölümünde redaktor, soňra bolsa şol wagtky "Pagtaçynyň ýoly" gazetinde işleýär. Allaberdiniň bu gazetde işlemegi onuň döredijilik ýoluna ymykly atylmagyna, bu ugurda birneme kämilleşmegine getirýär.

Allaberdi Haýydow 1946-njy ýylda Türkmenistanyň halk ýazyjysy, şahyr Rehmet Seýidow bilen tanyşýar we onuň bilen ýakyn aragatnaşyk saklaýar. R.Seýidow ýaş Allaberdä hemise özuniň halypalyk maslahatlaryny berip durýar. A.Haýydow 1950-1955-nji ýyllar aralygynda Magtymguly adyndaky türkmen döwlet

uniwersitetinde okaýar. Onuň ilkinji goşgular ýygynndysy “Biziň günlerimiz” diýen at bilen 1952-nji ýylda neşir edilýär. Ol özüniň köp ýyllyk zähmet ýolunda “Türkmenistan” neşirýatynda, türkmen radiosynda we Ylymlar akademiyasynda dürli wezipelerde işleýär.

A.Haýydow şygyr hem kyssa žanryny deň ýöredip, olaryň ikisinde hem öndümlı işlän ýazyjydyr. Şahyryň “Biziň günlerimiz” (1952), “Gök asman” (1955), “Ýigitlik çagy” (1957), “Goşgular we poemalar” (1959), “Säher şemaly” (1961), “Söhbet” (1967), “Durmuş welin hezil zat” (1981) hem-de “Söýgi alamatlary” (1986) ýaly goşgular we poemalar ýygynndlary öz döwründe talapkär okyjylaryň tamasyny ödäp bildi. Bu aýdylanlary şahyryň aşakdaky setirleri hem tassyklaýar:

Durmuşdan doýan ýok, dünýäni tutan,
Biderek ýaşasaň, ömrüňden utan.
Bir uly iş üçin çagyrsa Watan,
Hiç kime öýünde ýatmak bolanok.

Ýa-da:

Duýdurmarys ýakyn dost-ýarymyza
Özümizi hasap etsek-de her zat.
Kiçi göwünlilik didarymyza
Ýaraşýar iň nepis eşikden zyýat.

Many-mazmuna eýlenen şygyrlar şahyryň ähli ýygynndlarynyň özenini düzýär. Onuň döreden şygyrlary wagtyň synagyndan geçen eserler. Şahyryň ata Watan, ene toprak, söýgi, adamkärçilik, kiçi göwünlilik şeýle-de tebigat temasyndan ýazan goşgulary akgynly hem şireli okalýar. Şonuň üçin-de olar biziň häzirki günlerimizde-de döwrebap ýaňlanýar.

Giň-giden gowaça meýdanlaryň,
Durnaň gözü ýaly tämiz asmanyň.
Synamyň-da bir bölegi hasaplap,
Söydüm seni, söydüm Türkmenistanyň.

Allaberdi Haýydowyň döredijiliginde tebigat temasy aýratyn

orunda durýar. Şahyryň şygyr hem-de kyssa žanrynda döreden eserleriniň köpüsi bu tema bagışlanan. Ol öz eserlerinde baharyň, daragtyň, otjagazyň, çölüň, sähranyň, asmanyň, aÿyň, günüň, ýagmyryň, guşlaryň, dagyň we deňiziň üsti bilen ynsanlara, esasan-da çagalara we ýaşlara öwüt-ündew edipdir. Olaryň tebigatdaky sazlaşygyny adam durmuşyndaky mysallar bilen delillendirmegi başarıypdyr. Başgaça aýdanyňda şahyr türkmen tebigatynyň ähli gözelliklerini birin-birin wasp edipdir. Ol tebigatda bolup geçyän hadysalaryň hiç birini-de gözden salmaýar.

Düýn çäýyrly çilde torgaÿ saýrady,
Saýrady baharyň ysyny alyp.
Gök gyrtıjyň ysy dünÿä ýaýrady,
Şemal alyp geldi goltugna salyp,
Şemal alyp geldi sazyny çalyp.

Şahyryň döreden poemalary hem tema taýdan dürli-dürliligi bilen tapawutlanýar. Ol dürli ýyllarda “Pagta poemasy”, “Şahyr”, “Artyk Babalynyň mekanynda”, “Maňgylak aýdymy”, “Zamanamyzyň prometeýleri”, “Tylla balyk we balykçy hakynda täze erteki”, “Owadan gyz”, “Jerenler”, “Jadygöý”, “Suw”, “Täjigistan”, “Salgym”, “Pöwrize poemasy” “Çagalyk ýyllarynyň açыşlary”, “Aba Serdar” hem-de “Göwher” ýaly ençeme poemalary döretmek bilen döwrüň sesine ses goşmagy zerur hasaplapdyr. Onuň döredijiliginde taryhy temadan döredilen, 1960-njy ýilda neşir edilen “Aba serdar” poemasynyň möhüm orny bar. Poema adyndan belli bolşy ýaly türkmen serdary Aba serdaryň ömrüne we edermenligine bagışlanýar. Şahyr poemada türkmen halkynyň gahrymançylyklara bay taryhyny ussatlyk bilen beýan edip, XVI asyrda il-günimiziň Aba serdaryň ýolbaşçylygynda ata Watanomyzyň azatlygy, özdaşdaklygy ugrunda alyp baran gaýduwsyz söweşleri dogrusunda söhbet edýär. Şahyryň bu poemasynda Aba serdaryň edermenligi, ugurtapyjylygy arkaly türkmen halkynyň galkynyşy öz beýanyны tapýar. Şahyryň bu poemasy onuň döreden eserleriniň içinde iň şowlulalarynyň biri hasaplanýar. Şahyr hem ýazyjy Allaberdi Haýydow hiç bir wagt

çaǵalary ýadyndan çykarmady. Onuň bu ugurda döreden eserleri hem az däldir. A.Haýydow çagalar üçin “Ýaş miçurinciler” (1953), “Ýaz goşgulary” (1956), “Sähra bilen bag hakynda, deňiz bilen dag hakynda” (1958), “Sähranyň müşgi” (1967), “Hazyna gözlejyjiler” (1970), “Meniň öyüm – sähra” (1977), “Günüň uklaýan ýerine syýahat” (1982), “Gaharjaň guşlar” (1991) hem-de “Edermen adamlar” (1994) ýaly powestlerden, hekaýalardan, basnýalardan, goşgularlardan hem-de poemalardan ybarat kitaplary döretdi. Ol bu eserleriň üsti bilen çagalarda güzel diýara, mukaddes topraga we türkmeniň güzel tebigatyna söýgini döretmegi maksat edinipdir. Ýazyjynyň bu gymmatly eserlerini okan mahalyň özüni şol beýan edilýän wakalaryň içinde hereket edýän gahryman ýaly duýyarsyň. Onuň tebigat temasynadan söz açýan, hiç wagt gymmatyny ýitirmejek bu eserleri çagalara, ýetginjeklere niyetlenen hem bolsa ululary hem biparh goýanok. Şonuň üçin-de ýazyjy bu maksadyna gowuşdy diýip aýdyp bolar.

A.Haýydowyň döredijiliginde aýdyma öwrülen birnäce ajaýyp şygylar hem bar. Olar indi ençeme ýyllar bări bagşylaryň aýdym-saz gorundan düşmän gelýär. Şahyryň sözlerine döredilen “Gara göz”, “Oglan maňa bakma diýdi”, “Garlawac”, “Bugdaý”, “Şadyýan gyz”, “Ýyllar ýatyr aramyzda”, “Lebabyň gözeli”, “Bu gün meniň toýum bar”, “Çopan oglan”, “Garagum aýdymy”, “Bir oglanyň gyz saýlaýsy”, “Ýaz göründi”, “Aşyk men”, “Öyme ýaglykly”, “Sen maňa “Toty” diýdiň” hem-de “Ýarym gelmedi” ýaly aýdymlar bu gunki günde halypa hem ýaş bagşylar tarapyndan aýratyn äheň, aýratyn labyz bilen ýerine ýetirilip, has belentden ýaňlanýar. A.Haýydow türkmen edebiýatynda kyssa žanrynda hem kämil eserleri döredip bilen ýazyjy. Onuň uzak ýyllaryň dowamynda döreden romanlarydyr powestleri okyjylaryň arzyly eserlerine öwrüldiler. Ýazyjynyň 1972-nji ýylda çapdan çykan “Düýnki adamlar” atly taryhy romany öz döwründe uly seslenmä eýe boldy. Onuň bu romanynda 1916-1920-nji ýyllarda Lebap topragynda bolup wakalar barada gürrüň berilýär. Bu eserde şol döwürde Buhara emiriniň wekilleriniň eden- etdilikleri, olara bolsa gaýduwsyz türkmen ýigitleriniň baş göterişi dogrusynda täsirli gürrüň edilýär.

Ýazyjy Allaberdi Haÿydowyň ýene bir görnükli eserleriniň biri-de "Million ädim" romanydyr. Onuň bu romany 1979-njy ýylda okyjylara gowuşýar. Bu romany ýazyjynyň türkmen tebigatyna bagışlap döreden naýbaşy eserleriniň biri diýip görkezse bolar. Bu eserde kän bir üyüşüp ýatan gahryman hem ýok. Romanyň baş gahrymany çopan ýigit Muhammediň maksady öz düyesi hem "Akbayý" atly iti bilen ümmülmmez Garagum çölünü demirgazykdan günorta tarap keşt etmek bolup durýar. Ol öz syýahatynyň dowamynda Amyderýanyň we Köpetdagyň arasynda ýaýylyp ýatan Garagum çölünüň ösümlik hem haÿwanat dünýäsi bilen tanyşmak, synlamak hemde öwrenmek isleýär. Muhammet ýolboýy çöl adamlaryna, geologlara hem awçylara gabat gelýär. Olaryň dürli hildäki häsiyetlerine belet bolýar. Eser tutuşlygyna türkmen tebigatny gözüň göreji deýin goramaklygy, onuň hiç bir baýlygyna zyjan ýetirmezligi sargyt edýär. Gyzykly hem täsirli wakalara baý bolan "Million ädim" romany okyjyny ýüpsüz yzyna düşürüýär. Bu bolsa ýazyjynyň bu ugurdaky tagallasynyň ýerine düşendigini görkezýär.

Ýazyjynyň "Hökümdaryň kowulmagy" atly roman-trilogiýasy bolsa 1983-nji ýylda neşir edilýär. Romanda 1917-1920-nji ýyllaryň dartgynly wakalary ussatlyk bilen suratlandyrylyar. Şol döwürlerde Buhara emirliginiň golastynda ýasaýan lebaply türkmenleriň kynçylykly günleri, olaryň özleriniň hukulkaryny goramak üçin alyp baran işleri, gozgalaňlary bu romanda öz çepeper beýanyны tapýar. Bu iri göwrümlü eser ýazyjynyň ussatlygyny ýene-de bir gezek ykrar edýär.

Allaberdi Haÿydow uly göwrümlü eserler bilen birlikde wagyz-nesihat häsiyetli gysgajyk hekaýalary we miniatýuralary hem köp ýazypdyr. Şeýle mazmundaky eserler onuň "Günün uklaýan ýerine syýahat" (1982) we "Uzyn ömrüň bir günü" (1992) atly ýygynylaryna hem girizilipdir. Ýazyjy kinossenariýalary we liberettolary ýazmak bilen-de meşgullanypdyr.

Türkmenistanyň halk ýazyjysy Allaberdi Haÿydow 2001-nji ýylda aradan çykdy. Şahyr biziň aramyzdan giden-de bolsa onuň döreden eserleri halkyň hakydasında ýaşap ýör.

"Ylham" seýilgähinde türkmen edebiýatynyň hatar gurap oturan ägirt wekilleriniň arasynda bolsa onuň heýkeli oturdyldy.

Şöhrat ÖWEZOW,
Aşgabat şäheri, Aragatnaşyк ministrligi.

Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly